

UPLATŇOVANIE HISTORIZÁCIE-MODERNIZÁCIE V RÁMCI PREKLADOVEJ SÉRIE PROGLASU

Dominik Vančo

Dominik Vančo študuje na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre odbor prekladateľstvo a tlmočníctvo so zameraním na slovenský jazyk a kultúru a nemecký jazyk a kultúru. V roku 2018 úspešne obhájil bakalársku prácu s názvom Analýza prekladov a básnických interpretácií staroslovienskeho Proglasu a vo výskume pokračuje aj v rámci diplomovej práce na magisterskom štúdiu. V budúcnosti by sa chcel venovať výskumu v oblasti dejín prekladu a dejín slovenskej literatúry.

ÚVOD

Impulzom pre vznik tohto príspevku je výskum v rámci diplomovej práce, v ktorom sa zameriavame na preklady *Proglasu* v slovenskom literárnom kontexte. Preklady *Proglasu* tvoria pevnú súčasť dejín slovenskej literatúry aj dejín slovenského prekladu. V posledných rokoch sa opäť zintenzívnila diskusia ohľadom prvej slovanskej básne i jej prekladov, preto sme sa rozhodli priblížiť istú stránku tejto problematiky, a to polaritu historizácie-modernizácie, ktorá je v skúmaných textoch prítomná vo veľkej miere. V rámci nášho príspevku sa snažíme charakterizovať kontext, v ktorom *Proglas* vznikol, i kontext, v ktorom existujú slovenské preklady tejto významnej pamiatky. Snažíme sa reflektovať existenciu jednotlivých variantov prekladov *Proglasu* a zároveň načrtnúť stav vedeckého diskurzu o nich. Cieľom tejto práce je na základe analýzy a komparácie identifikovať prvky jednotlivých textov, ktoré sa podieľajú na ich modernizovanom alebo historizovanom charaktere, pričom na tieto texty nazeráme z aspektu prekladovej série.

1 VÝCHODISKÁ SKÚMANIA PREKLADOV PROGLASU

1.1 *Proglas* v minulosti

Niet pochýb o tom, že *Proglas* Konštantína Filozofa patrí medzi najcennejšie literárne pamiatky, ktoré boli výsledkom pôsobenia byzantskej misie na území Veľkej Moravy. Tieto texty z 2. polovice 9. storočia možno považovať za počiatky nášho písomníctva, keďže pred príchodom Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu tamojší Slovania nepoznali písmo vhodné pre svoj domáci jazyk. Mních Chrabr vo svojom traktáte *O písmenách* však uvádza, že Slovania predsa len skúšali hovorené slovo zapisovať, a to prostými črtami a zárezmi, prípadne gréckymi a latinskými písmenami, ktoré mohli poznať prostredníctvom misijnej činnosti gréckych, talianskych a bavorských misionárov (Pauliny, 1983, s. 13 – 14). Korpus písomných textov v slovanskom jazyku začal na Veľkej Morave vznikáť až zavedením hlaholiky Konštantínom.

V súvislosti s *Proglasom*, ale aj ostatnými veľkomoravskými pamiatkami, je dôležité si uvedomiť geopolitickú situáciu, v ktorej tieto texty vznikali. Už od konca 8. storočia sa Východofranská ríša snažila upevňovať svoj vplyv na Veľkej Morave, a to prostredníctvom christianizácie. Títo misionári však šírili liturgiu v latinskom jazyku. Veľkomoravské knieža Rastislav sa chcel vymaniť spod vplyvu Východofranskej ríše nadobudnutím cirkevnej nezávislosti, a preto v roku 862 žiadal byzantského cisára Michala III. o vierozvestcov, ktorí by kresťanstvo šírili v domácom slovanskom jazyku. Obrátiť sa na Byzanciu bol dobrý strategický krok aj z toho dôvodu, že spojencami Východofranskej ríše sa stali Bulhari, čím sa Veľká Morava dostávala pod väčší tlak.

Primárnym poslaním veľkomoravskej misie bolo šírenie a upevňovanie kresťanstva v domácom jazyku a rozvoj vzdelanosti. Zároveň však táto misia plnila aj administratívno-právne úlohy, t. j. zavedenie právneho poriadku, pričom máme na mysli najmä *Zákon súdny* (Pauliny, 1983, s. 38 – 39), za zostavovateľa ktorého sa považuje Metod. Samotný *Proglas* však zohral tiež veľmi dôležitú dejinnú úlohu. Svojím obsahom reflektuje dobovú situáciu. Konštantín vytvoril tento text ako predslov k prekladu sv. Evanjelia, v ktorom obhajuje zavedenie staroslovienciny ako štvrtého liturgického jazyka popri hebrejčine, gréčtine a latinčine. Dôvodom na takúto obhajobu boli filozoficko-teologické dišputy Konštantína s tzv. trojjazyčníkmi, ktorí nesúhlasili s novým liturgickým jazykom. Boj za staroslovienskú liturgiu pokračoval aj po Konštantínovej smrti (869) spormi Metoda s franskými kňazmi až do Metodovej smrti (885) a následného zákazu používania staroslovienciny pri bohoslužbe pápežom Štefanom V. (Minárik, 1980, s. 115 – 117).

Súčasťou Konštantínovej obhajoby bolo aj vyslovenie jeho názorov na spôsob prekladu, čím sa snažil poukázať na relevanciu prekladov liturgických textov do jazyka Slovanov. Takéto myšlienky sa objavujú aj v *Proglase*, ale najmä v rámci tzv. *Rozpravy o prekladaní*. Obidva texty sú teda veľmi cenným materiálom pre translatológiu, resp. dejiny prekladu. Podrobný rozbor Konštantínovej Rozpravy poskytuje štúdia Eugena Paulinyho *Konštantín Filozof ako teoretik prekladu*, v ktorej konštatuje: „Hlavnou jeho prekladateľskou zásadou bolo zachovať zmysel originálu v preklade, ale nedržať sa otrocky doslovného prekladu [...] Text prekladu má byť teda plynulý, jasný, má však vystihovať ducha originálu [...] Konštantín Filozof nepoužíval síce tú teoretickú výzbroj ako dnešní teoretici prekladu, ale svojím spôsobom bol s nimi v názoroch kongeniálny.“ (Pauliny, 1999, s. 157).

Pri *Proglase* však nemožno ostať len pri charakteristike jeho obsahového významu, ale treba poukázať aj na jeho estetické kvality. Ide o text umeleckej povahy, ktorý je nasýtený amplifikačnými a kumulačnými prostriedkami, na ktoré podrobne poukazuje J. Minárik (Minárik, 1980, s. 125). Ako príklady možno uviesť početné symboly, alegórie, synekdochy, personifikácie, perifrázy, apostrofy, anti-tézy, klimaxy a mnohé ďalšie.

1.2 *Proglas* v súčasnosti

Vzhľadom na význam *Proglasu* ako literárnej pamiatky veľkomoravskej proveniencie pre formovanie našej písomnej kultúry je do istej miery paradoxné, že originál tohto textu zachovaný nemáme. Jeho znenie sa len rekonštruuje prostredníctvom mladších odpisov, pričom máme na mysli Chilendarský, Hilferdingov, Chludovov a Trojický rukopis, ktorých znenie nám aj s komentárom sprostredkúva publikácia Kristíny Pavlovičovej *Veľkomoravský Proglas* (Paulovičová, 2016, s. 96 – 111).

Ak by sme o *Proglase* hovorili len ako o významnom texte našej minulosti, takýto náhľad by nebol komplexný. Táto pamiatka je plnohodnotne prítomná aj v kultúrnom povedomí v súčasnosti. Zhruba od polovice 20. storočia sa začal formovať korpus prekladov *Proglasu* do modernej slovenčiny, čím sa začal zaradovať aj do súčasného literárneho kontextu. Na tomto mieste by sme radi vyzdvihli význam prekladu v tom zmysle, že vďaka nemu je *Proglas* čitateľný aj pre tzv. nediferencovaných čitateľov, ktorí nepoznajú jazyk originálu, v našom prípade staroslovenčinu, a sú odkázaní na preklad.

Preklady *Proglasu* však nie sú jediným spôsobom, ktorým sa naša literatúra obohacuje. Vznikajú nové literárne diela, ktorých inšpiračným zdrojom je práve *Proglas*. Napríklad publikácia *Proglas. Preklady a básnické interpretácie* (2012) poskytuje 10 takýchto básní, pričom za najzaujímavejšiu považujeme práve va-

riabilitu pri umeleckom spracovaní motívov *Proglasu* v týchto textoch. Tendencia literárne sprítomňovať našu veľkomoravskú históriu je však prítomná v priebehu celých našich literárnych dejín, o čom svedčia napríklad výberové antológie takýchto diel *Svätý Cyril a svätý Metod v slovenskej literatúre* (2012) a *Medzi trvaním a dejinami. Cyril a Metod v slovenskej literatúre* (2013), ktorých zostavovateľmi sú Silvia Lauková a Peter Liba.

1.3 Preklady *Proglasu* na priesečníku vedných disciplín

Skôr, než začneme vedecky skúmať preklady *Proglasu*, považujeme za dôležité si uvedomiť, z pohľadu ktorého vedného odboru na túto problematiku nazerať. Na jednej strane tvorí *Proglas* pevnú súčasť dejín literatúry, na strane druhej sa svojimi prekladmi zaraďuje do oblasti dejín umeleckého prekladu. Takéto dichotomické nazeranie na zaradenie *Proglasu* do výskumného odboru vytvára pestrú paletu možných výskumných predpokladov. Za najvhodnejšie riešenie považujeme kombinovaný prístup oboch týchto vedných disciplín, pričom vychádzame z Popovičovho chápania styčných plôch dejín prekladu a dejín literatúry. Dejiny prekladu sa podľa neho „*dajú chápať ako súčasť literárnohistorického procesu a v tomto zmysle ako súčasť národných literárnych dejín*“ (Popovič, 1983, s. 270). Zdôraznením hľadiska dejín literatúry a dejín prekladu nechceme vyvolať dojem, že prístupy iných vedných disciplín nie sú pri skúmaní prekladov *Proglasu* prítomné. Máme na mysli najmä teóriu literatúry, poetiku, verzológiu, teóriu umeleckého prekladu, kritiku prekladu a pod.

Texty prekladov *Proglasu* teda síce sú výsledkom prekladateľského procesu, ale to nemení nič na skutočnosti, že plnohodnotne pomáhajú formovať dejiny slovenskej literatúry. Rovnako do dejín literatúry vstupujú aj prekladatelia týchto textov, pričom narážame na ďalší problém, a to na vnímanie prekladateľov a prekladov prijímajúcou kultúrou. Hoci *Proglas* vznikol na slovanskom území, prijímajúca kultúra originálu bola rozhodne odlišná od prijímajúcej kultúry prekladov *Proglasu*, keďže rozdiel medzi vznikom originálu a prekladov je viac ako tisícročie. Vníma teda naša kultúra preklady *Proglasu* ako texty, ktoré síce k dispozícii máme, ale svojou funkciou patria len do minulosti, alebo ako texty, ktoré svojimi estetickými hodnotami ovplyvňujú aj dnešného čitateľa? Ďalšia otázka znie, ako je to s prekladateľmi. Vnímame ich prácu ako autonómny tvorivý akt alebo len ako sprostredkovanie iného textu? Hľadanie odpovedí na tieto otázky nám môže toho veľa prezradiť o konkrétnych prekladateľských riešeniach v jednotlivých prekladoch.

Dôvod, prečo túto problematiku načrtávame, je, že diskurz o preklade bol v priebehu dejín slovenskej kultúry pomerne odlišný. Katarína Bednárová (2013,

s. 24 – 30) rozpracovala relatívne podrobnú charakteristiku literárnohistorického diskurzu o preklade odvolávajúc sa aj na A. Popoviča, ktorý konštatoval, že „prekladová literatúra sa tu pokladá len za ‚prívesok‘ literárnohistorického diania, a preto sa o preklade vždy hovorí ‚len na konci‘ príslušnej literárnohistorickej kapitoly“ (Popovič, 1983, s. 250). V literárnohistorických publikáciách sa nachádzajú o preklade často len stručné a fragmentárne informácie a preklad akoby stál v úzadí za pôvodnou tvorbou, pričom tá je v značnej miere závislá od vplyvov, ktoré do slovenskej kultúry preklad importuje. K. Bednárová (ibid.) považuje v týchto súvislostiach za najpodrobnejšie spracovanú literárnohistorickú publikáciu *Dejiny slovenskej literatúry* (2002) Stanislava Šmatláka.

Naším cieľom je teda texty prekladov *Proglasu* vnímať ako texty literárne, ale zároveň zdôrazňovať ich hodnotu ako jedinečných prekladateľských aktov. Jednotlivé verzie prekladov sa totižto vyznačujú takými atribútmi, ktoré súvisia aj s individuálnymi názormi daných prekladateľov na spôsob prekladu.

2 PREKLADY PROGLASU V SLOVENSKEJ LITERATÚRE

V slovenskej literatúre máme k dispozícii viacero variantov prekladu *Proglasu*, pričom prvý z nich sa časom svojho vzniku datuje zhruba do polovice 20. storočia a jeho autorom je Ján Stanislav (1957, s. 79 – 80). Táto verzia prekladu však bola publikovaná len ako približne polovica celkovej dĺžky básne, a preto by sme tento preklad označili atribútom fragmentárny. Napriek tomu si však uvedomujeme význam tohto textu, pretože sa ním začal proces domestikácie *Proglasu* do modernej slovenskej kultúry a literatúry.

V *Antológii staršej slovenskej literatúry*, ktorá vyšla v roku 1964 a neskôr v roku 1981, uverejnil ďalšiu verziu prekladu Ján Mišianik. V poznámkovom aparáte k tomuto textu bolo uvedené, že ide o poslovenčenú verziu prekladu *Proglasu* od českého vedca J. Vašicu a zároveň sa pri preklade prihliadalo na preklad Jána Stanislava (1981, s. 39). Z toho dôvodu tu možno badať istý kompilačný charakter daného textu, a preto je na mieste aj istá dávka skepticizmu, či túto verziu možno považovať za preklad *sui generis*.

Pomerne významným prekladom, ktorý sa na niekoľko desaťročí stal akýmsi kánonom v prekladaní *Proglasu*, je verzia Eugena Paulinyho v prebásnení Viliama Turčányho zo 60. rokov 20. storočia. V súvislosti s genézou tohto textu je zaujímavá skutočnosť, že je produktom spolupráce tzv. prekladateľskej dvojice, básnika a lingvistu. Tento jav nebol ojedinelý a k takejto forme spolupráce vyzývali už príslušníci Trnavskej skupiny vo svojom manifeste *Bude reč o preklade*, pôvodne uverejnenom v časopise *Mladá tvorba* v roku 1958. Napríklad Viliam Turčány spolu s Jozefom Felixom takto prekladali Danteho *Božskú komédiu*.

Považujeme za dôležité na tomto mieste zdôrazniť, že v prípade prekladateľskej dvojice nejde o neodbornosť prekladateľa, ale skôr o vyššiu mieru zodpovednosti a snahu vytvoriť ešte kvalitnejší text ako pri práci jednotlivca.

V. Turčány svoj preklad viackrát menil. Diferencie môžeme vidieť v neskorších knižných vydaniach v rokoch 1996, 2004, 2012, pričom však nejde o závažné zmeny, ide o drobné rozdiely, ktoré ale majú vplyv na celkovú štruktúru textu. Tento preklad fungoval zhruba polstoročie ako jediný plnohodnotný preklad *Proglasu*, teda nebol fragmentárny ani kompilačný, až kým nevydali svoje verzie Lubomír Feldek a Ján Zambor, ktorých znenie čerpáme jednak z publikácie *Proglas. Preklady a básnické interpretácie* z roku 2012 a aj z prílohy k štúdiu *O Proglase a jeho slovenských básnických prekladoch* (Zambor, 2013, s. 210 – 212).

3 REFLEKTOVANIE PREKLADOV PROGLASU V ODBORNEJ LITERATÚRE

O *Proglase* ako stredovekom texte existuje pomerne veľké množstvo štúdií či publikácií. Považujeme však za dôležité položiť si otázku, do akej miery je uchopenie prekladov *Proglasu* ako prekladateľského problému komplexné. Sekundárna literatúra sa zväčša orientuje len na dominantné okruhy ako spôsob prekladu samotného názvu *Proglas*, osoba v tvare slovesa byť v prvom verši a veršová organizácia.

Medzi najprínosnejšie štúdie, ktoré kladú preklad *Proglasu* do centra pozornosti, zaraďujeme prácu J. Zambora *O Proglase a jeho slovenských básnických prekladoch* (2013). Zameriava sa v nej na charakteristiku *Proglasu* z hľadiska formy i obsahu a reflektuje existenciu Stanislavovho, Feldekovho a Turčányho prekladu, pričom ako jeden z mála poukazuje aj na vybrané diferencie v rámci Turčányho viacerých verzií. Prínos tejto štúdie vidíme aj v tom, že nadobúda charakter kritiky prekladu a autor ponúka aj vlastné názory na spôsob prekladu *Proglasu*.

Ďalšou publikáciou translatologického rázu sú *Dejiny umeleckého prekladu na Slovensku I. Od sakrálneho k profánnemu* (2013) K. Bednárovej. Obsahujú kapitolu, ktorá sa venuje výlučne prekladom staroslovienskych pamiatok do modernej slovenčiny a okrem toho reflektuje aj existenciu Turčányho aj Feldekovho prekladu. Autorka však upozorňuje, že „*cieľom nebolo podať komparatívnu analýzu uvedených prekladov*“ (Bednárová, 2013, s. 143).

K prekladom *Proglasu* sa kriticky vyjadruje aj Kristína Pavlovičová vo svojej publikácii *Veľkomoravský Proglas* (2016) a štúdiu *Nejasnosti okolo veľkomoravského staroslovienského Proglasu* (2015). Ťažiskom jej výskumu je snaha preukázať, že ohľadom žánrového zaradenia *Proglasu* panujú nejasnosti a originálny text bol v skutočnosti prózou. V rámci svojej argumentácie sa však opiera aj o existujúce

preklady do modernej slovenčiny. Za prínos tejto práce považujeme rozsiahlu komparáciu názorov mnohých vedcov na *Proglas*. Publikácia i štúdia vyvolali polemiku s J. Zamborom v príspevkoch *Dekonštrukcia Proglasu* (2015) a Petrom Tollarovičom v recenzii *Rozporuplná monografia o Proglase* (2017). Odpoveďou boli príspevky *Odpoveď J. Zamborovi na kritiku Dekonštrukcia Proglasu* (2016) a *AD PETER TOLLAROVÍČ (reakcia na jeho recenziu monografie Velkomoravský Proglas)* (2019). Všetky menované texty považujeme za prínosné pre prehĺbovanie poznania ohľadom *Proglasu*.

Do odbornej diskusie ohľadom prekadov *Proglasu* prispeli napríklad aj Pavol Žigo s príspevkom *O Proglase na záver Roka Konštantína a Metoda* (2013), ale aj samotní prekladatelia *Proglasu* Viliam Turčány: *Velbáseň storočí* (2003) a Lubomír Feldek: *Prečo rýmovaný Proglas?* (2012).

4 ŠPECIFIKÁ PREKLADOVEJ SÉRIE PROGLASU V SLOVENSKEJ LITERATÚRE

4.1 K pojmu prekladová séria

Ako sme už avizovali, v slovenskej literatúre existuje viacero rôznych prekladov *Proglasu*, ktoré možno skúmať aj z aspektu prekladovej série. Jednotlivé členy takejto série možno označiť ako varianty prekladu, čo sú „*prekladové texty toho istého diela, originálu*“ (Popovič, 1983, s. 260). S tým súvisí aj pojem tzv. opakovanosti prekladu. Kým originál „*vystupuje ako jednorazový a neopakovateľný (primárny) komunikačný akt, preklad sa vyznačuje komunikačnou mnohonásobnosťou, opakovateľnosťou*“ (Popovič, 1983, s. 254). Podobne sa vyjadril aj František Miko: „*Originál je z hľadiska prekladu sériou možností pre výberové rozhodovania*“ (Miko, 2011, s. 80).

Akýmsi predpokladom pre vznik takejto prekladovej série je starnutie prekladu. Dagmar Sabolová (1999, s. 158 – 159) uvádza, že starnutie prekladu nie je spôsobované zastarávaním jazykovej normy, ako sa často mylne predpokladá, ale zastarávaním interpretácie. To poukazuje aj na významné postavenie interpretácie v procese prekladu. Prekladová séria teda umožňuje „*vznik viacerých interpretačných a koncepcných hľadísk a ich realizáciu v texte, a obohacuje literárny systém o nové hodnoty*“ (Bednárová, 1999, s. 165). Potreba nového prekladu priamo úmerne súvisí s úrovňou poznania originálu a zároveň viaceré prekladové varianty vytvárajú priestor nanové poznávanie originálu.

Prekladová séria má dôležitú úlohu aj v súvislosti so zblížovaním kultúr nasledovným spôsobom: „*pri opakovanom preklade dochádza k ďalšiemu (hlbšie-*

mu) začleňovaniu preloženého diela, pôvodne svojím spôsobom cudzorodého, do domácej kultúry“ (Sabolová, 1999, s. 160). Podľa uvedeného by každý ďalší variant v sérii mal pôsobiť viac zdomácnene, menej cudzo, čím sa prepojenie medzi východiskovou a cieľovou kultúrou prehľbuje. A. Popovič však pripúšťa aj iné príčiny pre vznik opakovaného prekladu, a to akési „vonkajšie príčiny (napr. komerčné záujmy)“ (Popovič, 1984, s. 260), alebo tzv. generačný preklad, keď istá generácia vidí v opakovanom preklade spôsob na sebayjadrenie, na ukázanie vlastných názorov a poetík, pričom sa nemusí pociťovať predošlá verzia prekladu ako zastaraná.

4.2 Charakteristika prekladov *Proglasu*

Sme názoru, že pri slovenských prekladoch *Proglasu* sa črtajú až dve série. Dôvod vidíme v tom, že predloha, z ktorej preklady vychádzajú, nie je jednotná. Prvú sériu začína Ján Stanislav, ktorý podľa Kristíny Pavlovičovej (2016, s. 126) vychádzal pri preklade z Chilendarského rukopisu. Keďže Ján Mišianik uviedol, že jeho text prekladu vznikol prihliadaním na Stanislavov text, vnímame túto verziu ako pokračovateľa Stanislavovej série. Druhú sériu tvoria preklady V. Turčányho, L. Feldeka a J. Zambora, pretože vychádzajú z rekonštrukcie *Proglasu* Rajka Nahtigala (Pavlovičová, 2016, s. 126). V rámci tohto príspevku sa bližšie zameriavame na charakteristiku druhej menovanej série, ale tým nechceme zavrhnúť možnosti komparačného výskumu oboch spomínaných sérií.

Jednou z prvých črt, ktorými sa skúmaná prekladová série vyznačuje, je jej časové rozpätie. Prvý člen série, V. Turčányho text, bol prvýkrát publikovaný v roku 1964. Posledný člen, J. Zamborov text, bol publikovaný v roku 2013. Krátko predtým však v rámci publikácie *Proglas. Preklady a básnické interpretácie* (2012) bol publikovaný L. Feldekov text, ale aj najnovšia verzia V. Turčányho prekladu. Táto série teda existuje jednak v diachronickom, ale aj v synchronnom aspekte. Ak by sme sa zamerali na diachronnosť, tak by podľa teórie prekladovej série bola splnená podmienka nových interpretačných náhľadov na dielo, a tým by vznikali podnety na nový preklad diela. Pre vznik synchronných variantov treba však hľadať iné príčiny.

Ak by sme sa pokúsili charakterizovať jednotlivé preklady, tak pri dôkladnejšom rozbere V. Turčányho textu si všimneme pomerne zreteľnú tendenciu, a to historizáciu v preklade. Tú možno definovať ako „približovanie sa štýlu originálu v preklade preferovaním historických reálií, zastaraných tvárnych prostriedkov, pôvodného metra a pod.“ (Popovič, 1983, s. 216). L. Feldekov preklad je vo vzťahu k V. Turčányho protikladným, badať tendenciu k modernizácii, čo je opak historizácie a ide o priblíženie sa k príjemcovi prekladu, „približovanie sa štýlu

originálu v preklade forsírovaním aktuálnych tematických a výrazových konotácií“ (Popovič, 1983, s. 216). Na rozdiely v historizácii a modernizácii poukázal aj J. Zambor a V. Turčányho metódu dokonca označuje ako parnasizujúcu historiáciu (Zambor, 2013, s. 208).

L. Feldekov spôsob prekladania je zároveň aj výrazom jeho generačnej príslušnosti k tzv. trnavskej skupine. V roku 1958 v časopise *Mladá Tvorba* uverejnili manifest s názvom *Bude reč o preklade*, v ktorom prezentovali svoje názory na preklad. Z ich vyjadrení sú pre nás dôležité najmä nasledujúce dve: „Sme za modernizujúci preklad“ (Feldek, 2007, s. 93) a „Chystáme sa prehodnotiť postupne všetky preklady poézie, ktoré u nás vyšli už dávnejšie. A chystáme sa robiť polemické preklady už preložených básní. Nie zo zlomyseľnosti. Zo športu“ (Feldek, 2007, s. 95). Na tomto mieste by sme chceli zdôrazniť výraz polemických prekladov, pretože L. Feldekov preklad *Proglasu* možno naozaj vo vzťahu k V. Turčányho označiť za polemický. Podľa A. Popoviča polemický preklad: „vzniká buď vo vzťahu prekladateľ – autor alebo vo vzťahu medzi dvoma prekladateľmi [...], v prípade druhom sú operácie jedného prekladateľa polemicky zamerané proti operáciám iného prekladateľa, proti odlišnej alebo protichodnej prekladateľskej koncepcii“ (Popovič, 1983, s. 229).

L. Feldekov preklad sa odlišuje aj tzv. rytmickým posunom, čo je „posun, ktorý nastáva v dôsledku rozdielneho usporiadania rytmickej štruktúry originálu a štruktúry prekladu“ (Popovič, 1983, s. 202). L. Feldek oproti V. Turčányho astrofickému a nerýmovanému textu vytvoril preklad stroficky členený a rýmovaný. Okrem toho zmenil aj počet slabík. Rytmický posun odôvodňuje snahou priblížiť *Proglas* aspektom ľudovej slovesnosti, ktoré sa podľa neho v zásade nezmenili (Feldek, 2012, s. 71 – 75). Na L. Feldekovom prípade je pozoruhodné jednak to, že sa skupinovo formulované názory naozaj pretavili do jeho poetiky, ale aj to, že tieto názory platili aj polstoročie po uverejnení spomínaného manifestu, čoho dôkazom je práve preklad *Proglasu*.

V prípade, ak preklad podlieha starnutiu, tak vytvoriť polemický preklad k 50 rokov starému prekladu azda ani nemá veľký význam. V prípade *Proglasu* to však neplatí, V. Turčányho preklad sa napriek existencii novších verzií nepociťuje ako zastaraný, je čitateľný aj v súčasnosti, a preto polemizovanie s ním aj na takejto diachronickej osi považujeme za relevantné.

Ak by sme vychádzali z teórie prekladovej série, čakali by sme, že tretí preklad v sérii bude mať tendenciu ešte viac *Proglas* domestifikovať, priblížiť súčasníkovi. Preklad J. Zambora však ukazuje inú tendenciu. Ak V. Turčányho a L. Feldekov preklad predstavujú akési krajné póly na osi historizácia ↔ modernizácia, tak J. Zamborov text stojí kdesi uprostred. Oproti V. Turčányho prekladu pôsobí modernizujúcejšie, oproti L. Feldekovmu historizujúcejšie, avšak afirmatívnejší vzťah má k prvému menovanému.

Pri pokuse hľadať prekladateľov zámer by nám mohli pomôcť už spomínané A. Popovičove „vonkajšie príčiny“. J. Zamborov nový preklad bol publikovaný v čase, keď sa oslavovalo 1150. výročie príchodu Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu. Podľa našej hypotézy môže čas vzniku prekladu vplyvať na podobu textu tým spôsobom, že sa pociťovala akási spoločenská objednávka opäť upriamiť pozornosť na dávne veľkomoravské dedičstvo, a teda opustiť krajný pól modernizácie, čím sa text opäť pociťuje viac cudzo. Ide však len o hypotézu a tento aspekt genézy daného textu si pýta ešte hlbšie objasnenie.

5 ANALÝZA PREKLADOV PROGLASU S DÔRAZOM NA HISTORIZÁCIU-MODERNIZÁCIU

V rámci tejto analýzy je naším cieľom poukázať na diferencie medzi V. Turčányho prekladom z roku 1964, L. Feldekovým z roku 2012 a J. Zamborovým z roku 2013, pričom sa na tieto texty budeme dívať optikou opozície historizácia-modernizácia. Pri citáciách z jednotlivých textov označujeme úryvok z V. Turčányho prekladu písmenom T a text čerpáme z *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy* (Pauliny, 1964, s. 130 – 133), úryvok z L. Feldekovho prekladu písmenom F a čerpáme z *Proglas. Preklady a básnické interpretácie* (Feldek, 2012, s. 15 – 17) a úryvok z J. Zamborovho textu písmenom Z a čerpáme z *O Proglase a jeho slovenských básnických prekladoch* (Zambor, 2013, s. 210 – 212).

Ako sme už uviedli v predchádzajúcej časti, L. Feldekov preklad sa formálne odlišuje uplatnením rytmického posunu. Vnímame to ako prejav modernizácie, a to z viacerých dôvodov. Strofické členenie sa približuje súčasnému čitateľovi viac ako astrofická forma. Zachovaná obsahová zložka, invariant, sa v strofickej forme môže čitateľovi javiť mladšia, ako v skutočnosti je, pretože formálne sa báseň ponáša na modernú podobu poézie. Sme však toho názoru, že strofické členenie nie je na niektorých miestach funkčné. Syntaktické členenie myšlienok nezodpovedá strofickému a tým vznikajú medzistrofické presahy. Členenie obsahovo jednoliatej básne na strofy tu na niektorých miestach môže pôsobiť priam rušivo. Zavedením rýmu sa taktiež zvyšuje čitateľskú príťažlivosť, môžeme tu teda badať tendenciu približovať sa čitateľovi prekladu. Rýmuje sa vždy druhý a štvrtý verš v strofe, pričom prvý, tretí a piaty verš sa nerýmujú. V. Turčány i J. Zambor zachovávajú astrofický a nerýmovaný charakter básne, čo vnímame ako historizáciu, pretože sa tým vyjadruje príklon k charakteristikám originálneho textu.

Ďalšia oblasť, kde možno nájsť prvky modernizácie, je na úrovni výrazu. L. Feldekov výber výrazových prostriedkov vykazuje v niektorých prípadoch znaky štylistickej synonymie oproti V. Turčányho v tom zmysle, že L. Feldekov riešenie sa pociťuje ako bezpríznačkové, bližšie k bežnejšiemu použitiu jazyku,

V. Turčányho zas ako poetizujúcejšie, čím sa vytvára istý odstup medzi textom a súčasným čitateľom. Uvedené však neplatí na všetky výrazové prostriedky, v mnohých prípadoch majú prostriedky rovnakú príznakovosť. Uvádzame príklady, ktoré podľa nášho názoru majú svoj podiel na modernizujúcom charaktere L. Feldekovho prekladu. Vo veršoch 16 a 17:

T: „Všetci, čo chcete svoje duše krásnymi / **uzrieť**, a všetci po radosti **túžiaci**.“

F: „Všetci, čo krásu v dušiach túžite / **si uvidieť** a radovať sa **chcete**.“

Našu pozornosť tu púta opozícia „uzrieť“ – „uvidieť“ a „túžiť“ – „chcieť“. Vo veršoch 18 a 19:

T: „túžiaci **temno hriechu** navždy zapuďiť / a **sveta tohto hniloby** sa pozbaviť,“

F: „a chcete premôcť **hriešnu temnotu** / a **hnilobu, čo vládne** v tomto svete.“

Poetickosť pri genitívnej metafore „temno hriechu“ je u L. Feldeka oslabená použitím spojenia podstatného mena a atribútu. Okrem toho komplikovanejší výraz „sveta tohto hniloby“, zložený jednak z genitívnej väzby, jednak z inverzie, je u L. Feldeka v zjednodušenej podobe prostredníctvom vedľajšej vety. V 24. verši si môžeme všimnúť rozdiel v použití neurčitého slovesného tvaru na jednej strane, určitého slovesného tvaru na strane druhej:

T: „vypočuj Slovo od Boha ti **zoslané**,“

F: „Slovo, čo Boh ti **posiela**, ten pravý.“

Pre bežné použitie jazyka, a teda modernizáciu v preklade, by bola typická druhá možnosť. Situácia podobného charakteru nastáva aj vo veršoch 40, 61, 85, 87, 91 v nasledujúcich výrazoch:

T: „činiť“, „pokrm“, „boriť sa“, „zbroj“, „vyjaviť múdrosť“

F: „robiť“, „potrava“, „ísť do boja“, „zbrane“, „dať múdrosť“

L. Feldekov preklad v istých miestach nadobúda zvýšenú expresivitu a môžeme konštatovať, že aj komunikatívnosť. Máme na mysli výskyt exklamácií, ktoré upriamujú pozornosť čitateľa na dané verše. Vo V. Turčányho ani J. Zamborovom preklade sa tento prostriedok nevyskytuje. Ide o nasledujúce prípady: „Som spev pred svätým Evanjeliom!“, „Slovieni, počúvať to Slovo treba!“, „počúvajte, čo vlastný um vám vraví!“, „Nahé sú bez kníh všetky národy!“, „rozmliaždiť hlavu diabla prichystané!“. Pripúšťame však, že exklamáciami sa autor prekladu snažil vykompenzovať absenciu niektorých figúr, ktoré sa v jeho texte nemohli vyskyto-

vať napríklad pre menší počet slabík vo veršoch ako v origináli, ale aj ostatných prekladoch.

Zaujímavou črtou L. Feldekovho textu je aj akási hra so slovom, ktorou sa taktiež zvyšuje čitateľská príťažlivosť a stiera sa medzičasový a medzipriestorový rozdiel medzi originálom a týmto prekladom. Možno nájsť kalambúr „Božie zbožie“, tautonymum: „stá a stá“, či sklon k paronomáziam: „hrozí hrozná“, „hnijúci hnis“.

Ako sme už uvideli, preklad J. Zambora je oproti L. Feldekovmu textu historizujúcejší. Keď sa bližšie pozrieme na tento preklad, tak si všimneme viacero črt spoločných s V. Turčányho prekladom. Obidva tieto texty vykazujú tendenciu historizovať, uchovávať historickú esenciu *Proglasu*, líšia sa však mierou historizácie. J. Zamborov preklad sa teda predsa len v istých prvkoch odlišuje od V. Turčányho verzie a sme toho názoru, že je to smerom k modernizácii, teda tento text vykazuje aj isté znaky modernizácie. Tento jav je najbadateľnejší na syntaxi. V J. Zamborovom texte je syntax čitateľsky prirodzenejšia. V 3. verši:

T: „prichádza Kristus **zhromažďovať** národy,“

Z: „prichádza Kristus, **aby spojil** národy.“

V prvom prípade je verš kondenzovanejší, v prípade druhom sa vyskytuje vedľajšia veta. V 17. verši:

T: „a všetci po **radosti túžiaci**,“

Z: „a čo **túžite sa radovať**.“

Opäť sa v prvom prípade vyskytuje polopredikatívna konštrukcia a v druhom prípade vedľajšia veta. Zaujímavé je ale ponechanie historizujúceho výrazu túžiť v oboch textoch. Podobne v 66. verši:

T: „ľudia, **ľúbiaci** sa,“

Z: „ľudia, **ktorí milujete sa**.“

Vyskytujú sa prípady, kedy sa u V. Turčányho vyskytuje inverzia a u J. Zambora nie:

T: „života zvieracieho“

Z: „zvieracieho života,“

T: „plod Boží,“

Z: „Božia úroda.“

Rozdiely medzi oboma textami si možno všimnúť aj na úrovni príznakovosti výrazu:

T: „činiť“ „niva“ „boriť sa“

Z: „spraviť“ „roľa“ „tuho bojovať“

Existujú však aj prípady, v ktorých je situácia opačná, teda J. Zamborov text je v daných výrazoch oproti V. Turčányho historizujúcejší.

ZÁVER

Cieľom tohto príspevku bolo na základe analýzy a komparácie zhodnotiť, akými spôsobmi sa v prekladoch *Proglasu* dosahuje historizácia, resp. modernizácia. Dospeli sme k záveru, že preklad Ľubomíra Feldeka je najmodernizovanejším prekladom v rámci prekladovej série *Proglasu*. Preklady Viliama Turčányho a Jána Zambora vykazujú podobnú mieru historizácie, ale J. Zamborov text možno zároveň označiť za modernizovanejší oproti V. Turčányho. Všetky tri tieto texty sú pre kontext slovenskej kultúry veľmi významné vzhľadom na domestifikáciu *Proglasu* do súčasnej kultúry a literatúry. Považujeme však za dôležité vysloviť otázku, či je modernizácia prekladu *Proglasu* nevyhnutná. Je potrebné si uvedomiť, že funkcia, ktorú plnil originál v 2. polovici 9. storočia, je odlišná ako funkcia, ktorú bude v cieľovom prostredí plniť preklad. Ak by sme za jednu z týchto funkcií považovali obhajobu domáceho liturgického jazyka, tak v súčasnosti táto funkcia už aktuálna nie je, pretože bohoslužby sa v domacom, teda slovenskom jazyku, konajú bežne. Sme toho názoru, že preklad *Proglasu* má najmä zachovávať svoju historickú esenciu a sprítomňovať počiatky našej písomnej kultúry. Z týchto dôvodov považujeme funkčnú historizáciu pri preklade tejto pamiatky za opodstatnenú, pretože cieľom by tu mala byť snaha o dosiahnutie vernosti. Ľ. Feldekov preklad síce tlmočí myšlienky obsiahnuté v *Proglase*, ale voľným narábaním s predlohou, pričom máme na mysli formálne atribúty, neposkytuje vernú predstavu o *Proglase* ako stredovekej pamiatke. Na základe nášho výskumu vidíme perspektívu aj pre hlbšie uchopenie danej problematiky. Komparačný výskum možno rozšíriť aj o preklady Jána Stanislava a Jána Mišianika, aj napriek odlišnej predlohe. Takáto komplexná analýza by mohla vytvoriť predpoklad na sformulovanie akejsi všeobecnej zásady, ktorá sa pri prekladaní *Proglasu* uplatňuje, a naopak pomenovať diferencie, ktorými sa jednotlivé prekladateľské poetiky odlišujú.

PRAMENE

- Antológia staršej slovenskej literatúry*. Zostavil J. Mišianik. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1981, 872 s.
- KONŠTANTÍN: *Proglas*. Bratislava: Vydavateľstvo HERBA, spol. s r.o., 1996, 52s. ISBN 80-967020-2-5.
- PAULINY, E.: *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1964, 248 s.
- Proglas*. Zost. A. Fischerová. Bratislava: Perfekt, 2004, 67s. ISBN 80-8046-277-1.
- Proglas. Preklady a básnické interpretácie*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2012, 78 s. ISBN 978-80-8119-060-5.
- Proglas*. Zost. E. Drobný. Bratislava: Perfekt, 2013, 63 s. ISBN 978-80-8046-621-3.
- STANISLAV, J.: *Dejiny slovenského jazyka*. Texty. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1957, 328 s.
- ZAMBOR, J.: *O Proglase a jeho slovenských básnických prekladoch*. In: Slová Slovanov. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2013, 222 s. ISBN 978-80-8119-076-6.

LITERATÚRA

- BEDNÁROVÁ, K. *Dejiny umeleckého prekladu na Slovensku I. Od sakrálneho k profánnemu*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 2013, 301 s. ISBN 978-80-224-1348-0.
- BEDNÁROVÁ, K. *Rukoväť dejín prekladu na Slovensku I. (18. a 19. storočie)*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2015, 74 s. ISBN 978-80-223-3837-0.
- BEDNÁROVÁ, K. Teória prekladovej série. In: *Chiméra prekladania*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1999, 236 s. ISBN 80-224-0562-0.
- FELDEK, L. Prečo rýmovaný *Proglas*. In: *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*. Kolektív autorov. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2012, 78 s. ISBN 978-80-8229-060-5.
- FELDEK, L. *Prekliata Trnavská skupina*. Bratislava: Columbus, 2007, 212 s. ISBN 978-80-7136-171-8.
- LIBA, P. – LAUKOVÁ, S. *Svätý Cyril a svätý Metod v slovenskej literatúre*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2012, 234 s. ISBN 978-80-558-0240-4.
- LIBA, P. – LAUKOVÁ, S. *Medzi trvaním a dejinami. Cyril a Metod v slovenskej literate*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2013, 2018 s. ISBN 978-80-558-0381-4.
- MINÁRIK, J. *Stredoveká literatúra*. 2. vyd. Bratislava: SPN, 1980, 356 s.
- MIKO, F. Invariant a rozptyl prekladu. In: F. Miko: *Aspekty prekladového textu. Antológia prác o preklade*. Zost. Valentová, M.; Režná, M.. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2011, 309 s. ISBN 978-80-558-0010-3.

- PAULINY, E. *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: SPN, 1983, 256 s.
- PAULINY, E. Konštantín Filozof ako teoretik prekladu. In: *Chiméra prekladania. Antológia slovenského myslenia o preklade I*. Bratislava: VEDA, 1999. 236 s. ISBN 80-224-0562-0.
- PAVLOVIČOVÁ, K. Nejasnosti okolo veľkomoravského staroslovienskeho *Proglasu*. In: *Slovenská literatúra*, roč. 62, 2015, č. 3, s. 165 – 189, č. 4, s. 269-290 ISSN 0037-6973.
- PAVLOVIČOVÁ, K. *Veľkomoravský Proglas*. Trnava: TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS, 2016, 142 s. ISBN 978-80-568-0016-4.
- PAVLOVIČOVÁ, K. Odpoveď J. Zamborovi na kritiku Dekonstrukcia *Proglasu*. In: *Slovenská literatúra*, roč. 3, 2016, č. 1, s. 64 – 69. ISSN 0037-6973.
- PAVLOVIČOVÁ, K. AD PETER TOLLAROVÍČ (reakcia na jeho recenziu monografie *Veľkomoravský Proglas*). In: *Slovenské pohľady na literatúru, umenie a vedu*, roč. IV. + 135, 2019, č. 2, s. 151 – 154. ISSN 1335-7786.
- POPOVIČ, A. *ORIGINÁL-PREKLAD. Interpretáčná terminológia*. Bratislava: Tatran, 1983, 368 s.
- SABOLOVÁ, D. Viacnásobný preklad a jeho funkcie v národnej kultúre. In: *Chiméra prekladania*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1999, 236 s. ISBN 80-224-0562-0.
- ŠMATLÁK, S. *Dejiny slovenskej literatúry 1*. 3. prepracované vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002, 359 s. ISBN 80-88878-70-5.
- TOLLAROVÍČ, P. Rozporuplná monografia o *Proglase*. In: *Slovenčinár*, roč.4, 2017, č. 2, s. 59 – 60. ISSN 1339-4908.
- TURČÁNY, V. Veľbáseň storočí. In: *Cestami poézie I. Za obraznosťou básnictva*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2003, 232 s. ISBN 80-88878-79-9.
- ZAMBOR, J. Dekonstrukcia *Proglasu*. In: *Slovenská literatúra*, roč. 62, 2015, s. 512 – 514. ISSN 0037-6973.
- ŽIGO, P. O *Proglase* na záver Roka Konštantína a Metoda. In: *Kultúra slova*, roč. 47, 2013, č. 6 s. 321 – 327. ISSN 0023-5202.

RESUMÉ

This work focuses on examining the variants of translation of *Proglas* to modern Slovak while considering the context of making of the original as well as the translations. The work also includes previous scientific discourse about the translations of *Proglas*. The research works with theory concerning the multiple translations. In the analysis of the texts by Viliam Turčány, Lubomír Feldek and Ján Zambor the work puts emphasis on applying historization and modernization in the texts. The aim of this work is to point out the differences in applying these categories in translation. The translations by Viliam Turčány and Ján Zambor apply historization, while the translation by Lubomír Feldek is

considerably modernized and formally different due to the rhythmic shift. The work also concludes with pointing out the justified functional historization in translation of *Proglas* regarding the change of the text function of both the original text and contemporary translations.

◆◆◆

Bc. Dominik Vančo
Hlboká 73
949 12 Nitra
dominikvanco1@gmail.com